

Дијана Граховац

Универзитет за пословне студије,
Бања Лука,
БиХ

✉ joni.dg@teol.net

ПОЗИЦИЈА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ НА МЕЂУНАРОДНОМ ТРЖИШТУ

POSITION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA ON THE INTERNATIONAL MARKET

.....

Резиме: У савременим условима глобални значај међународне економије је све већи, као и учешће на свјетском тржишту и у међународним трговинским организацијама. То је неопходан предуслов за економски развој. Са становишта националне економије акценат се ставља на спољнотрговинску политику и потребне мјере, да би се утврдио најбољи економски положај на међународном тржишту, у складу са сопственим могућностима. Најважнији сегмент спољнотрговинске политике у БиХ је да се утиче на смањење перманентно високог дефицита спољнотрговинског биланса, јачање извоза – оријентисаних индустријских сектора и смањење увоза, барем за производе који се могу квалитетом и цијеном замијенити са домаћим производима. У раду се истражују мјере и реформе спољнотрговинске политике БиХ, које би допринијеле остварењу користи од спољне трговине, протекционизам појединих сектора у транзицијском периоду, повећање извоза и стварање стабилног макроекономског окружења. Процес интеграције у ЕУ није једноставан, нити је само политички. Економска димензија аспекта наше земље је значајна, односно потребно је да се развије индустрија и привреда земље доведе на потребан ниво развоја. На тај начин треба да докажемо да нисмо само географски дио Европе, већ и економски и политички.

Кључне ријечи: спољна трговина, спољнотрговинска политика, спољнотрговински биланс.

ЈЕЛ класификација: F10, F40

Summary: Intensification of international trade forced states to address the foreign policy issues in the field of international economic cooperation. In contemporary world economy and impacts of globalization, trade should be the engine of economic development. The national economy is losing, in exchange for a higher standard. This is, of course, in planetary terms, and every state and economy is to fight for its position in the international market. How to use the modern trends of the global economy for the economic development of Bosnia and Herzegovina? Success is possible only by a combination of opportunities offered by global markets, and strategy of national economic policy for achieving macroeconomic stability by strengthening the factors of economic growth based on the growth of production for export. Issues related to foreign trade deficit require creating an institutional environment for diversified and competitive export sector, through the process of the structural reforms and market liberalization. The authorities in Bosnia and Herzegovina must act through foreign trade and macroeconomic policies in the country towards economic growth, price stability, to reduce the trade deficit and revive the economy, whose subjects will be able to know and equally participate in market competition within the EU. Within the foreign policy great emphasis should be placed on avoiding or at least mitigating the negative effects of trade liberalization process, as well as the compulsory process. Liberalization increases the gap between the rich and the poor, and certainly it can be transmitted on a global level, where there is always a possibility that the global open trade marginalizes each state.

Key words: external trade, foreign policy, foreign trade balance.

JEL classication: F10, F40

1. УВОД

Спољнотрговинска политика означава стратегију једне државе коју она примјењује у трговинским односима са другим државама и представља непосредну везу између спољне политике и међународне трговине. У периоду када су се државе привредно развијале строго у националним границама, а међународна трговина била занемарљива, спољна политика се искључиво бавила политичким темама. Интензивирањем међународне трговине, државе су принуђене да у оквиру спољне политике рјешавају и питања из области међународне економске сарадње. У савременим околностима свјетске привреде и утицаја глобализације, трговина треба да представља мотор економског развоја. Национална економија се губи, у замјену за виши стандард. То је, наравно, у планетарним оквирима, а на свакој држави и економији је да се избори за свој положај на међународном тржишту. Од великих компанија у нашој земљи, најчешће су остала само имена, често и без основних предуслова за евентуално оживљавање или реструктурирање. Нажалост, често су остале и обавезе према домаћим или страним добављачима.

Остали су радници, који нису имали шта, ни чиме, а нити за кога производити. То доводи до потребе адекватног распоређивања реформи у фазе и јачање њихове динамике до постизања жељених циљева. Имајући у виду комплексну политичку структуру, темељне реформе у великом броју случајева захтијевају комплексан процес консензуса између конститутивних народа у земљи. Креирање тржишне економије и оспособљавање предузећа да издрже конкуренцију која влада на тржишту ЕУ је велики изазов у цијелом процесу европских интеграција. У садашњим условима, предузећа у БиХ треба да буду флексибилна на кретања на међународном тржишту, да имају развијене извозне програме, да инвестирају у нове технологије, што би им омогућило учешће у глобалној трговинској мрежи. Економска спољнотрговинска анализа БиХ показује незадовољавајућу ситуацију унутар платног биланса.

То је најприоритетнији задатак који се поставља пред спољнотрговинску политику БиХ, а на макроекономском нивоу ту су још отворена питања фискалне политике и стопе незапослености. То, свакако, не значи да се на основу те лоше економске историје и тренутне ситуације може претпоставити да ће земља остати неразвијена.

2. МАКРОЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД ПРИВРЕДЕ БиХ

2.1. Транзиција, приватизација и структурне промјене у БиХ

Основни циљ економске транзиције јесте промјена системске улоге државе, из институције која је креирала политике и управљала предузећима у државном власништву, у улогу која би омогућила развој економије базиране на дјеловању механизма тржишта и приватном власништву. Након почетка процеса економске транзиције, један од основних циљева сваке државе је био управо стварање услова за раст приватног сектора, како би се обезбиједила конкурентност не само на иностраном, већ и на домаћем тржишту.

У Босни и Херцеговини економска ситуација после рата је била поражавајућа. Старе индустрије су рапидно пропадале. Велике компаније су биле оптерећене дуговима, вишком радника и застарјелом технологијом, те се показале немогућим да буду приватизоване од стране кредибилних инвеститора. На искуствима америчке помоћи Европи након Другог свјетског рата, те искуствима Запада, као и других земаља у транзицији централне и источне Европе, међународна заједница је у периоду од 1996. до

2001. године обезбиједила изузетно велику финансијску помоћ за Босну и Херцеговину. Уз међународну помоћ кроз Програм приоритетне обнове и реконструкције, управљаним од стране Свјетске банке, БиХ је у пет година требала проћи пут економске транзиције ка функционалној и отвореној економији. Са финансијском помоћи од око 5,1 милијарди долара у периоду од 1996. до 2001. године, приватни сектор је имао изузетан раст првенствено захваљујући помоћи која је пристизала из иностранства. Ова финансијска подршка требало је да покрене домаћу економију да се развије и отвори, успостављајући стабилан оквир за производњу, запошљавање и економски раст.

Нажалост, након смањивања помоћи из иностранства постало је очигледно да се неразвијена економија не може равноправно такмичити са растућом конкуренцијом из иностранства. И поред помоћи из иностранства, БиХ није успјела далеко одмаћи у процесу економске транзиције.

Након скоро 15 година транзиције свима је постало јасно да БиХ мора снажно убрзати ток економских реформи, како би се подстакло приватни сектор да испуни економска очекивања. БиХ је постигла одређени успјех при преусмјеравању ка тржишној економији које доноси перспективе за будућност, нарочито на тржишту ЕУ. У области вањске трговине, БиХ је усвојила најлибералнији трговински режим у југоисточној Европи и закључила је билатералне споразуме о слободној трговини са свим својим најважнијим трговинским партнерима у региону. Међутим, у датим условима дошло је до разочарења недостатком реакције понуде. С обзиром на екстремно тешке полазне услове у периоду непосредно након рата, извоз робе из БиХ повећаван је за 10% годишње, док је покривеност увоза извозом порасла с мање од десетине на трећину (Свјетска банка 2005). Такође, остварен је и напредак при елиминацији корупције на царинским испоставама, што је важан чинилац трговинске размјене. Иако су укупни резултати сектора предузећа и даље неимпресивни, постоји подкуп сектора предузећа, који показују перспективе, а то су мала и средња предузећа. Пословне праксе малих и средњих предузећа усмјерене су ка остваривању добити и та предузећа су усвојила тржишну пословну културу. Постоји консензус креатора економске политике да рјешење деценијске кризе на Балкану лежи у економском повезивању балканских земаља. Сви се слажу да је успостављање институција, које ће подржавати стварање конкурентног тржишта, кључ економског опоравка и регионалне стабилности. Либерализација трговине је, у области економске сарадње, постала један од инструмената за регионални развој (Камински 2003: 2).

3. СВОТ АНАЛИЗА ПРИВРЕДНЕ СИТУАЦИЈЕ У БИХ

Приликом СВОТ анализе разматране су опште карактеристике економије БиХ, стање привреде, ситуација на тржишту рада, банкарски систем, монетарна политика, степен задужености, инфраструктура, ситуација на тржишту рада, потенцијални сектори за развој и мјере за прилив СДИ које представљају основни „мотор“ развоја земаља у транзицији. Анализом наведених фактора долазимо до сљедећег:

Предности:	Слабости:
– Повољан географски положај; – Привредна повезаност са земљама региона; – Економски развијена инфраструктура; – Квалификована и образована радна снага;	– Неповољна индустријска структура, извоз сировина и примарних полупроизвода; – Велика миграција образованих и стручних кадрова; – Међународна помоћ утрошена за обнављање порушене

– Релативно ниска задуженост; – Природна богатства, излаз на море; – Потенцијали за развој туризма; – Успостављени основни и виши облици; економске и политичке сарадње са ЕУ и земљама региона; – Конвертибилна валута; – Ниска стопа инфлације; – Стабилан платни систем; – Преференцијални режим за извоз у ЕУ; – Заштита страних улагања.	инфраструктуре, а не за развој привреде; – Високе камате, што дестимулише развоја малих и средњих предузећа – Недостатак врхунских менаџера – Компликовани административни поступци за регистрацију предузећа; – Недостатак савремених саобраћајница; – Недостатак дефинисања туристичких производа и њихове промоције; – Структура власништва фондова висока, а они су се показали као лоши инвеститори.
Могућности: – Развој термалног и пословног туризма; – Производња " здраве " хране; – Извоз виших облика прераде сировина; – Институционализација тржишне привреде; – Укључивање на међународно тржиште; – Увођење нових технологија; – Реформа образовања и осавремењивање универзитета; – Јачање мјера за прилив СДИ и повећање запослености; – Улагања у предузетнички сектор пољопривреде; – Стручно усавршавање и оспособљавање кадрова; – Јачање сектора СМП.	Опасности: – Низак ниво конкурентности Предузећа у БиХ; – „Јефтина“ продаја потенцијално „квалитетних “ предузећа; – Занемаривање значаја људских ресурса у привредном развоју; – Недостатак квалитетне потицајне државне политике за развој конкурентности привредних субјеката БиХ на међународном тржишту.

Анализа цјелокупне привредне ситуације у БиХ упућује да је потребно студиозно и адекватно развити стратегију на државном нивоу за већи прилив СДИ, што је „пријеко“ потребно економији као што је БиХ, подстаћи тај прилив страног капитала који ће стимулисати даљи развој и смањити стопу незапослености која је међу највећим у региону. Природна богатства у служби развоја бањског, пословног и рекреативног туризма могу да се неупоредиво више развију и донесу одговарајуће благодети за цијело друштво. БиХ обилује термално-бањским изворима и то је предност која се мора искористити. Не искористити до максимума оно што нам природа даје, јесте исказивање сопствене неспособности. Образовање и савремене потребе на тржишту рада су у нескладу и потребно је реформисати образовање у правцу потреба тржишта рада, улагати у знање, у економију знања, која представља будућност. Предузећа која не могу да опстану на тржишту не треба „по сваку цијену“ спасавати ради социјалног мира, привреда се мора реструктурирати у области и секторе који могу да буду конкурентни на међународном нивоу. Мала држава, као што је наша, мора јачати сектор СМП јер немамо ни ресурсе ни тржиште за економију обима, односно „гиганте“.

4. НАЈЗНАЧАЈНИЈИ СЕКТОРИ ПРИВРЕДЕ БИХ

Спољнотрговинска размјена БиХ је још увијек на недовољном нивоу да би земља кренула путем значајнијег економског напретка. Економска ситуација показује значајну зависност од трансфера новца из иностранства, привреда је у немогућности да буде конкурентна европским привредама, а и ситуација у поређењу са земљама региона није повољна.

Табела 1: Спољнотрговинска размјена Босне и Херцеговине по секторима (Евро)

	2006.		РАСТ (%) (2005 / 2006)		ПОКРИВЕНОСТ (%)
	УВОЗ	ИЗВОЗ	УВОЗ	ИЗВОЗ	
Пољопривреда и прехрана	989.245.331	138.652.861	-2,29	14,86	14,02
Минерална горива	887.553.743	216.809.950	19	25,43	24,43
Хемијски и фармацевтски производи	803.939.309	232.346.166	1	24,25	28,90
Грађевински материјали	200.675.613	52.954.683	-7,5	37,56	26,39
Кожа и крзно	526.270.393	346.108.694	18,24	96,4	65,77
Дрво, папир и намјештај	315.016.762	487.618.280	0,47	40,03	154,79
Руде и производи од метала	618.383.650	781.521.145	4,71	42,19	126,38
Машине, апарати и бојлери	1.359.491.343	430.498.368	-10,07	19,28	31,67
Остали производи	60.707.702	16.589.013	20,34	101	27,33
УКУПНО	5.761.283.846	2.703.099.160	1,38	37,75	46,92

Извор: Спољнотрговинска комора БиХ; <http://www.komorabih.ba/?s=97>

Из претходне табеле се види да је покривеност увоза са суфицитом остварена једино у дрвно-прерађивачком сектору и сектору рударства. У оба случаја је већином у питању експлоатација сировина, без виших фаза прераде, што је најзначајнији проблем привреде БиХ. У сектору производње дрвета и производа од дрвета и даље је великим дијелом присутна ЛОХН производња или производња сировина за даљњу обраду. Ови сектори су окарактерисани ниским нивоом додане вриједности у току производње, па је потребно извршити трансформацију ка производњи финалних производа са већим удјелом додане вриједности у овом сектору. Затим слиједе производи коже и крзна, али такође, на ниском степену обраде. Ни у једном том сектору не постоји дугорочна студија развоја, која би обрадила могућности подизања ових производа на виши ниво. У области шумарства не постоји чак ни средњорочни програм развоја, што је драстичан приказ лошег односа према природним богатствима, који треба да нам дугорочно пружају конкурентне предности.

БиХ у послеријатном периоду одликује одређена деиндустријализација, у већини случајева одређена пропадањем великих индустријских система и лоше приватизације. Социјално најважнији сектор је пољопривреда, због великог броја становника зависних о том сектору, као и немогућност мобилности свих тих становника у градове и недостатка могућности њиховог запошљавања. Стање у пољопривреди је лоше и поред одређених заштитних мјера државе, са покривеношћу увоза само 14,02%, а свакако БиХ има потенцијале за развој те гране, нарочито за домаће тржиште.¹

¹ Вијеће министара БиХ (2001), Средњорочна развојна стратегија 2004–2007, pp 17, 126.

У пољопривредном сектору произвођачима је врло тешко доћи у ситуацију да производе оне производе који ће и цијеном и квалитетом бити у рангу са увозним производима. Нове ставове и тржишно оријентисано понашање треба увести у овај сектор и извршити потпуну трансформацију овог сектора, што је могуће само уз државну интервенцију. Усвајање свеобухватне стратегије пољопривреде се одлаже, дијелом због недостатка правног оквира на државном нивоу. Дефинисање политике и даље је на ентитетском нивоу, те нема механизма координације како би се осигурало усаглашавање. Успостава једне поуздане и успоредиве пољопривредне статистике је онемогућена због недостатка оквирног законодавства на државном нивоу. Слабости се очитују у погледу власништва над земљом, кориштења земље, приступа тржишту и реструктурисања тржишта. То онемогућава продуктивност и економски потенцијал сектора. Пољопривредни сектор треба рјешавати проблеме слабо регулисаног земљишног власништва, модернизације производње и прераде, ниске продуктивности, слабе искориштености земљишта, те приступа тржиштима. Недовољна финансијска средства за пољопривреду и рурални развој – око 4% укупног расподијељеног буџета – те недостатак конзистентне политике је оно што омета развој овог сектора.

Као што смо видјели, сектори у којима БиХ има велико учешће у извозу су сектор рударства и дрвнопрерађивачка индустрија, али са врло ниским степеном обраде. Односно, компаративне предности тих сектора се базирају на природним богатствима и ниској цијени радне снаге у наведеним секторима. Те исте могућности смо имали и прије 100 година. Стајати у мјесту, у савременим турбулентним условима је врло неповољно по било коју економију. Такав однос према сировинама је потребно стратегијски мијењати и ићи у правцу финалне обраде. Самим тиме би се извозна цијена значајно подигла и утицај на спољнотрговински дефицит би био повољан.

5. СТРАТЕШКИ ЦИЉЕВИ СПОЉНОТРГОВИНСКЕ ПОЛИТИКЕ БИХ

Према стратегији економског развоја Босне и Херцеговине, један од кључних циљева спољнотрговинске политике Босне и Херцеговине јесте даља интеграција БиХ у свјетске трговинске токове, првенствено кроз приступање СТО. Без обзира на то што у тренутној ситуацији БиХ касни у провођењу економских реформи у неким подручјима, што приватни сектор изузетно тешко успијева да задржи присуство чак и на домаћем тржишту, домаће власти и даље сматрају да је трговинска сарадња и либерализација трговинских режима економски приоритет БиХ. Динамичност производње као и раст извоза представљају кључне факторе који утичу на економски раст земље. Повећање производње у извозном сектору може представљати, како генератор њеног привредног развоја и повећања нове запослености (које би даље довело до повећања домаћих и страних инвестиција), тако и услов за побољшање макроекономске стабилности, која је због великог спољнотрговинског дефицита негативно утицала на монетарне и инвестиционе трендове.

БиХ треба остварити следеће циљеве у што краћем року:

- смањити трговински дефицит,
- убрзати економски развој и запослити домаће капацитете,
- јачати квалитет и конкурентност домаће производње,
- стимулисати прилив СДИ,
- убрзати интеграцију БиХ у ЕУ и СТО.

Апсолутно најважнији макроекономски дисбаланс у БиХ представља стално присутан и упоран дефицит текућих рачуна. На нивоу од близу 17% БДП-а, он у дугорочнијем периоду није одржив. Анализа указује да је то резултат ниских стопа

домаћих уштеда, а не високих инвестиција. Стопа инвестирања није изнад просјека за привреду у транзицији, али је удио у домаћим уштедама који може то да финансира посебно низак. У контексту у којем вањске уштеде у облику дотока помоћи опадају, а нивои инвестирања морају да остану високи, како би пратили економску трансформацију, макроекономска и структурна политика требало би да буде усмјерена ка стимулисању домаће штедње и привлачењу страног капитала нове врсте. Потреба за повећањем степена домаће штедње покреће питање степена адекватности текуће позиције фискалне политике БиХ за осигурање економског раста. Може ли БиХ смањити удио јавне потрошње, истовремено повећавајући степен ефикасности јавних служби? Тај изазов може, на први поглед, изгледати нерјешив. Упркос постепеном смањењу јавне потрошње, оптерећење које влада за привреду је, иако знатно смањено у току последњих пар година, још увијек превелико, на нивоу од готово 50% БДП-а (World Bank 2005: 20). Ограничавање текуће потрошње, без обзира на сву инерцију која ће на то имати утицаја, представља највиши приоритет. Имајући у виду немогућност измирења потреба за финансирањем одржавања и функционисања, укупна потрошња на плате у јавном сектору и одређени програми трансфера представљају најважније кандидате за рационализацију.

6. ЗАКЉУЧАК

С обзиром на утицај спољне трговине на привредни развој земаља, свака држава усмјерава спољнотрговинском политиком сопствену спољнотрговинску размјену, водећи рачуна о спољнотрговинским условима, утичући на увоз у циљу заштите домаће производње, као и разним стимулацијама подстицајући извоз. Како искористити савремена кретања глобалне економије за економски развој БиХ?

Успјех је могућ само комбинацијом прилика које пружа глобално тржиште, и стратегијом домаћих економских политика. Циљ је остварење макроекономске стабилности уз снажење фактора привредног раста базираних на расту производње за извоз. Проблематика спољнотрговинског дефицита захтијева стварање институционалног амбијента за диверзификован и конкурентан извозни сектор, кроз процес структурних реформи и либерализације тржишта. Укључивање неразвијених и земаља у развоју у међународну подјелу рада је значајно, јер се на тај начин подстиче превазилажење сопствене неразвијености и кориштење компаративних предности. Глобална економија доводи до прелијевања дохотка на глобалном нивоу и користи потрошача, али свакако то може довести до драстичног продубљења јаза између развијених и неразвијених. На свакој држави је да се својом политиком избори за позицију на којој не треба да буде само учесник, као тржиште са аспекта тражње, него и међународни субјект на страни понуде.

Власти у БиХ морају дјеловати путем спољнотрговинске и макроекономске политике у правцу економског развоја земље, стабилности цијена, смањењу трговинског дефицита и оживљавању привреде, чији ће субјекти моћи и знати равноправно учествовати у тржишним утакмицама унутар ЕУ.

Унутар спољне политике велики акценат треба ставити на избјегавање, или барем ублажавање, негативних ефеката процеса либерализације трговине, као нужног процеса. Либерализацијом се повећава јаз између богатих и сиромашних, а свакако се то може пренијети и на глобални ниво, гдје увијек постоји могућност да глобална отворена трговина маргинализује поједине државе.

Иако је БиХ последњих година остварила завидне резултате у стварању макроекономске стабилности, ипак и даље „болује“ од проблема који је карактеристичан за цијелу југоисточну Европу – високог спољнотрговинског дефицита, који указују на недовољну конкурентност производа у овом региону. У циљу трајнијег

отклањања дефицита биланса плаћања, свака земља са овим проблемом, мора мијењати структуру своје производње, односно користити компаративне предности и своје производне ресурсе усмјерити на повећање извозно оријентисане производње. Оно што при томе треба имати у виду је чињеница да промјена производне структуре једне земље представља дуготрајан и тежак процес.

Треба узети у обзир да свака реформа има своје трошкове и користи. Ако се реформа добро спроводи, трошкови и социјални ризици се временом смањују, а користи повећавају, због чега не треба одустајати од реформи, нити их треба одлагати због почетних тешкоћа и криза. То је веома битан услов структурних промјена у једној земљи и отклањања неравнотеже биланса плаћања, као и отплате спољног дуга. Да би у потпуности искористили преференцијални статус на тржишту ЕУ, привредни субјекти БиХ треба да повећају конкурентност производа и остваре диверзификованост производње. Веома је важно да се повећа информисаност привреде о потенцијалним трговинским мјерама ЕУ и олакша дијалог са пословним партнерима из ЕУ.

Паралелно са овим микроаспектима потребно је унаприједити трговинске институције. Поред тога, потребно је даље хармонизовати домаће стандарде са стандардима ЕУ, укључујући ветеринарску, санитарну и фитосанитарну област заштите. Повећање производње у извозном сектору за БиХ треба да буде генератор привредног развоја и побољшања цјелокупне макроекономске ситуације.

Потребно је да се утврде циљеви и динамичка стратегија развоја привреде на кратак, средњи и дуги рок. Након дефинисања развојних циљева земље, потребно је да се идентификују сектори који су од приоритетног значаја за реализацију ових циљева.

Привреда може и мора да се оспособи кроз комбинацију прилива СДИ, адекватне квалификованости радне снаге и подршку државе, и да покажемо и себи и Европи да нисмо само територијално дио Европе, него да смо и историјско-културолошки и економски способни бити њен саставни дио.

ЛИТЕРАТУРА:

Kaminski B., de la Rocha M., 2003. *Stabilization and Association Process in the Balkans: Integration Options and their Assessment*. World Bank Policy Research - Working Paper 3108.

Vijeće ministara BiH. 2001. *Srednjoročna razvojna strategija 2004–2007*. Sarajevo.

World Bank. 2005. *Bosnia and Herzegovina-Country Economic memorandum*. Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia Region.

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. *Thematic bulletins*. <http://www.bhas.ba/eng/tb.asp?Test=a324r58&Pripadnost=6>. (pristupljeno 03. 02. 2010).

Centralna banka BiH. *Bilans plaćanja*. <http://www.cbbh.ba/index.php?id=34&lang=en> (pristupljeno 02. 02. 2010).

<http://www.komorabih.ba/?s=97> (pristupljeno 05. 02. 2010).